

İSLÂM HUKUKUNDA CEZASI İNFAZ EDİLEN BİR SUÇUN UHREVÎ BOYUTU

Yrd.Doç.Dr.Sabri ERTURHAN*

Dimension of the Executed Punishments in the Hereafter from Angle of the Islamic Criminal Law

Islamic Law is based on the Divine Revelation originally. In addition, an equivalent relating to this world and the hereafter is laid down for every deed of persons in this law. This situation is valid for the deeds with respect to the criminal law; that is, the punishment from the angle of the Islamic Penal Code is related to both this world and the hereafter. There are two basic approaches among the Islamic jurists as to whether the punishment executed in this world for a criminal act can also remove its responsibility in the hereafter. While some jurists, considering that the executed punishments for crimes heavy and deterrent enough, see that there is no need to punish the criminal/guilty in the hereafter, the others think that the worldly punishments are not enough to remove the responsibility of the sinful deeds in the hereafter and so the criminal have to repent for their acts to get rid of the responsibility of their acts in the hereafter.

In this article we discussed all the different opinions among the Muslim jurists. In addition, we studied some deeds that occurred in different shapes such as accidental and impossible acts. In these cases the purpose of the guilty is to be considered.

GİRİŞ

İslâm hukuku orijin itibariyle vahye istinat etmektedir¹. Ayrıca bu hukukta bi-

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Udeh, et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî, I/17-18; Bassiouni, *Sources of Islamic Law* (ICJS adlı eserin içinde), s. 8-10; Zeydân, *Mecmûatü bühûsi'l-fıkhiyye*, s. 377; Bedrân, *Târîhu'l-fıkhi'l-İslâmî*, s. 235; Der'ân, el-Medhal, s. 38; Coulson, *A History of Islamic Law*, s. 1; Ahmad Hasan, *The Early Development of Islamic Jurisprudence*, s. XIII; Çeker, *Fıkıh Dersleri*, s. 19-28.

reyin her bir fiilinin hem dünyevî, hem de uhrevî bir karşılığı bulunmaktadır². İslâm Hukukunun hem dünyevî hem de uhrevî bir veçhete sahip olması onu diğer hukuk sistemlerinden ayıran temel özelliklerinden biridir. Bu yapının doğal bir sonucu olarak kişinin hukuka uygun her davranışı (salih amel) karşılığında hem dünyevî hem de uhrevî mükâfat³, hukuk dışı davranışları karşılığında da hem dünyevî, hem de uhrevî ceza⁴ öngörülmüştür⁵. Yani ödül de ceza da hem dünyevî hem uhrevîdir. Bu husus fıkıhın klasik olarak ibadât, muâmelât ve ukûbât şeklinde tasnif edilen bütün dallarına şamildir. Dolayısıyla bu din mensuplarının her türlü tasarruf ve icraatlarında meselinin uhrevî boyutunu dikkate alma zorunlulukları bulunmaktadır.

Bir şahsın hayatı boyunca gerçekleştirmiş olduğu ama cezası infaz edilmemiş olan bütün ihlallerin uhrevî sorumluluğunu taşıyacak olmasında kuşku yok ise de⁶, teknik anlamda suç sayılan fiillerden birini işleyen ve karşılığında cezası infaz edilen şahsın aynı suç sebebiyle âhirette ayrıca cezalandırılıp cezalandırılmayacağı hususu fukaha arasında tartışmalıdır.

Bir suçun uhrevî boyutu, İslâm öğretisini benimseyen kişi açısından son derece önem arz etmektedir. İnanan kişi her hangi bir hareket ve davranış içerisine girerken, hem yaratıcısının karşısında mahcup olmamak hem de âhirette şiddetli azaba maruz kalmamak için mutlaka meselenin uhrevî boyutunu hesaba katacaktır. Bu bilince sahip bir mü'min Allah'ın huzuruna açık bir alınla çıkmak isteyecek, bu itibarla da işlediği suçun günahından aklanmayı her zaman yeğleyecektir. İşte bu noktada yani cezaların aklayıcılığı konusunda fakihlerin iki gruba ayrıldıkları görülmektedir. Kimi fakihler ceza infazıyla suçun uhrevî cezasının da kalkmış olacağı görüşünü taşırlarken, diğerleri aksi bir yaklaşım sergilemektedirler. Çektiği cezanın, suçun uhrevî müeyyidesini kaldıracağına inanan muttakî bir kişinin, uhrevî cezadan kurtulmak için

² Awwa, *The Basis of Islamic Penal Legislation* (ICJS adli eserin içinde), s. 131; Hacvî, *el-Fikru's-sâmî*, I/61-62; Udeh, *et-Teşriu'l-cinâî'l-İslâmî*, I/172; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 12-18; a. mlf, *el-Ukûbe*, s. 47 vd; Zerkâ, *el-Medhal*, I/56-57; Zeydân, *el-Medhal*, 38-39; Bedrân, *Târîhu'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 239-240; Abdülazîm Şerâfuddîn, *Târîhu't-teşri'i'l-İslâmî*, s. 34-35; Der'ân, *el-Medhal*, s. 40; Ahmad Hasan, *The Early Development of Islamic Jurisprudence*, s. XIII.

³ Konuya ilişkin bazı ayet meâlleri şöyledir: "Ve (bu kitap size) Rabbinizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tövbe etkeniz için indirildi. Şayet bu emrolunanları yaparsanız Allah sizi tayin edilmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır ve erdem sahibi herkese kendi mükâfatını verir." Hûd, 11/3. "Bu dünyada güzel amellerde bulunanlara güzel mükâfat vardır. Ahiret yurdu ise onlar için daha hayırlıdır" Nahl, 16/30. "Mü'min olarak salih amel işleyen bütün erkek ve kadınları güzel bir hayatla yaşatırız. Ve onların mükâfatlarını yapmakta oldukların en güzeliyle veririz" Nahl, 16/97. Ayrıca bkz. Nahl, 16/41, 122; Ankebût, 29/27; Rahmân, 55/46. Ayrıca bkz. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II/157-158.

⁴ Konuya ilişkin bazı ayet meâlleri şöyledir: "Allah ve Rasûlüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin. Sonra korkuya kapılırsınız da gücünüz elinizden gider..." Enfâl, 8/46. "Kim beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun için dar bir geçim vardır ve biz onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz." Tâhâ, 124.

⁵ Zeydân, *Mecmûatü bühûsi'l-fikhiyye*, s. 380-381; Muhayzif, *Der'u'l-ukûbâti bi's-şübühât*, I/36-37.

⁶ Â'râf, 7/9; Yûnis, 10/61; Nûr, 24/24; Furkân, 26/68, 69; Tekvîr, 81/8-9; Zilzâl, 99/7-8, Kâria, 101/8-9; Bu bağlamda Hz. Peygamber de bir hadislerinde bir duruşma esnasında taraflardan birinin, diğerine oranla davasını daha iyi savunabileceği ve bu savunmaya istinaden kendisinin de (kişi aslında haksız olmasına rağmen) bu kişi lehine karar verebileceğini, dolayısıyla bu kişilerin bu kabil haksız kazanımlarıyla aslında kendilerini âhirette ateşe maruz bırakmış olacaklarına dikkat çekmiştir. Bkz. San'ânî, *Sübülü's-selâm*, IV/21; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VIII/320.

cezasını mutlaka bu dünyada çekmek isteyecek olacağında şüphe yoktur.

Uygulanan bir cezanın, âhiretteki sorumluluğu ortadan kaldırmayacağı görünün kabulü halinde kişilerin ne tür davranışlar içerisine girecekleri, bu davranışların ne gibi bireysel ve toplumsal yansımalarının olacağı hususu da önem arz etmektedir.

Ele aldığımız problem ta'lîlî bir mesele değildir, yani aklın hareket alanını oldukça aşan bir husustur. Bu münasebetle çalışmada Kur'an ve Sünnet merkezli bir yol izlenecektir. Fakihlerin bu problem karşısında sergiledikleri farklı yaklaşımları da ayrıca bir tahlile tabi tutulacak, gerekçeleri karşılaştırılarak bir sonuca ulaşmaya çalışılacaktır.

A. İnfazın Uhrevî Cezayı Kaldıracağı Görüşü

Aralarında *Kenz şârihi Semerkandî'nin*⁷ de bulunduğu cumhûru oluşturan fukahaya göre İslâm hukukunda suç sayılan⁸ fiillerden birini işleyen faile işlediği suçun cezasının infaz edilmesiyle birlikte, failin uhrevî cezası düşer. Bir başka ifadeyle infaz edilen bu ceza işlenen suçun günahına keffâret olur ve suçun günahını siler. Bu görüşü benimseyen fakihlere göre cezası çekilen bir suçun günahının silinmesi için şahsın ayrıca tövbe etme şartı da bulunmamaktadır. Çünkü hadd ve kısas cezaları yeterince ağır cezalar olup, kişi işlediği suçun cezasını eksiksiz çekmiştir, bu itibarla ayrıca tövbe etme zorunluluğu bulunmamaktadır⁹.

Şafîî hukukçusu Büceyrimî (1221/1806), sahih olanın, hadlerin bir müslüman açısından suçun günahını silme (cevâbir), gayr-i müslim kişi açısından ise genel önleme özelliğine (zevâcir) sahip olduğu görüşünü belirtir¹⁰. Uygulanan cezaların tövbeye gerek kalmaksızın suçun uhrevî cezasını doğrudan düşüreceğini savunan fakihler iddialarını Hz. Peygamber'in hadisleriyle temellendirmişlerdir. Ubâde b. Sâmîit kanalıyla gelen bir hadiste Hz. Peygamber, orada hazır bulunan insanlardan şirk koşmamaları, hırsızlık, zina ve iffete iftira suçu işlememeleri, çocuklarını öldürmemeleri, meşrû emirlere (ma'rûf) isyan etmemeleri konusunda söz almış, akabinde de şöyle buyurmuştur. *"Kim bu fiillerden (zina, öldürme, vb) birini işler ve karşılığında bu dünyada cezalandırılırsa bu ceza o kişi açısından keffârettir. Yine kim bu suçlardan birini işler de gizlerse onun işi/hükmü Allah'ın takdirine kalmıştır. Allah dilerse onu*

⁷ Tam adı Eb'l-Kâsım b. Bekr el-Leysî es-Semerkandî olup hicrî dokuzuncu asrın ikinci yarısında yetişen bilginlerdendir. Neseffî'nin *Kenz* adlı eserine yazdığı şerhin özgün ismi *Mustahlasu'l-hakâik*'dir. Bkz. Serkis, s. 1044-1045, 1853.

⁸ İslâm ceza hukukunda suçlar öngörülen cezalara göre hadd, kısas ve ta'zîr gerektiren suçlar şeklinde üçlü bir ayırma tâbî tutulmuştur. Suçların değişik açılardan tasnifi için bkz. Udeh, *et-Teşriu'l-cinâî*, I/78-107; Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 49-168; Husarî, *es-Siyâsetü'l-cezâiyye*, III/26-49; Zeydân, *el-Medhal*, s. 336-337; Çalışkan, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", *AÜİFD*, C. XXXI, s. 368-397; Akşit, *İslâm Ceza Hukuku*, s. 46; Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Müessir Fiiller*, s. 22-30.

⁹ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, XVII/25; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/12; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XII/77; Nevevî, *el-Minhâc*, XI/221; İbn Kudâme el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, XII/64; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V/211; Şelebî, *Hâşiye*, (Tebyinü'l-hakâik'le birlikte), III/163; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V/3; Ruhaybânî, *Meiâlib*, VI/168; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV/4. Ayrıca bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I/97; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/66.

¹⁰ Büceyrimî, *el-Büceyrimî ale'l-Hatîb*, V/3.

cezalandırır, dilerse de affeder."¹¹

Aynı muhtevada benzer bir hadis de Huzeyme kanalıyla rivayet edilmiştir¹².

Konuya ilişkin olarak Hz. Ali tarafından rivayet edilen bir başka hadiste de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Kim bu dünyada bir günah/suç işler ve (bu suç karşılığı öngörülen) cezasını çekerse Allah, (adaleti gereği) aynı suç karşılığı kullarını (âhirette) ikinci kez cezalandırmaktan münezzehtir. Yine Allah (c.c.), bu dünyada işlediği bir günahını gizlediği ve affettiği bir kulunu âhirette (lütfu ve keremi dolayısıyla) cezalandırmaktan münezzehtir."¹³ Hz. Ali de Şurâha'ya recm cezasını uyguladıktan sonra "kim haddi gerektiren bir suç işler de bu hadd infaz edilirse, bu infaz söz konusu suçun keffâreti olur"¹⁴ demiştir.

İşlenen suç karşılığı tertip edilen cezaların uygulanmasının, aynı suçun günahını da sileceği yönünde vârid bu hadisler yanında Hz. Peygamber'in, infaz edilen bir cezanın suçun günahını da sileceğine dair kesin bir bilgiye sahip olmadığını beyan eden ifadeleri de bulunmaktadır. Ebû Hureyre kanalıyla gelen rivayette Hz. Peygamber konuya ilişkin olarak, "*Tübbâ*¹⁵'ın *nebi olup olmadığını, Zü'l-karneyn'in nebi olup olmadığını, hudûdun bu suçları işleyen kimselere keffâret olup olmadığını bilmiyorum*"¹⁶ demektedir. Kaynaklarda her iki hadisin de Hz. Peygamber'in aidiyetinin sahih olduğu kaydedilmektedir¹⁷. Hal böyle olunca hadis bilginleri bu iki hadisin arasını te'lîfe çalışmışlar, bunun için de her iki hadisin arka planını araştırmışlardır. Hadis şârihlerinin konuya ilişkin yorum ve değerlendirmelerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Hz. Peygamber'in herkesi bağlayıcı niteliği bulunan (dînî/hukukî) konularda ihtimalli ifadeler kullanması söz konusu olamaz. Cezaların telafi edici özellikle

¹¹ Şâfiî, *el-Ümm*, VI/189-190; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VI/4; IX/464; Buhârî, İman, 11, I/10; Ahkâm, 49, VIII/125; Müslim, Hudûd, 10, II/1333-1334; Tirmizî, Hudûd, 12, IV/45; Nesâî, Bey'a, 9, VII/141-142; İbn Mâce, Hudûd, 33, II/868; Ahmed b. Hanbel, V/314; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II/51; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/62; Hadis hasen, sahih ve müttetekun aleyh'dir Bkz. Tirmizî, Hudûd, 12, IV/45; Tirmizî, Hudûd, 12, IV/45; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/62; Elbânî, *Irvâu'l-ğalîl*, VII/366-367. İmam Şâfiî, hudûdun ehline keffâret olacağı konusunda bu hadisten daha güzel bir söz duymadığını ifade etmektedir. Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, VI/189-190; Tirmizî, Hudûd, 12, IV/46; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XIII/334.

¹² Ahmed b. Hanbel, V/204; Dârekutnî, *Sünen*, III/214; Bağavî, *Şerhu's-sünne*, X/311; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XIII/334. Bu husutaki hadisler bazı fıkıh kaynaklarında genellikle "el-Hudûdu keffârâtun li ehlihâ" şeklinde kaydedilmiştir. Herhalde fakihler hadisin manasını esas alarak böyle bir yola gitmiş olmalılar. Bkz. İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/279; Karâfî, *ez-Zahira*, XII/273; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, IV/335.

¹³ İbn Mâce, Hudûd, 34, II/868; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II/51; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; Suyûtî, *el-Câmiu's-sağîr*, II/571; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/65.

¹⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/571.

¹⁵ Tübbâ', Yemen (himyer) hükümdarları için kullanılan bir lakaptır. Onlar Sebe' kavminin bir boyu olup M. Ö. 115 de Sebe' ülkesinde iktidara gelmişler ve M. S.: 300 yılına kadar bu iktidarlarını devam ettirmişlerdir. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, IV/143-145; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, V/308; Harman, "Tübbâ' Kavmi", *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/381.

¹⁶ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, I/93; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, XII/81.

¹⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/14; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I/93-97; XIV/34-35; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/63 vd.

ri konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığını beyan ettiği hadisin Hz. Peygamber'e aidiyetinde bir tereddüt bulunmayınca böyle bir hadisin, bu konuda kendisine henüz kesin bir vahiy gelmeden önce söylenmiş olduğu açığa çıkmaktadır. Kendisine bu konu hakkında vahiy geldikten sonra ise Hz. Peygamber, hudûdun keffâret olacağını açıkça beyan etmişlerdir. Dolayısıyla her iki hadis arasında bir teâruz söz konusu değildir¹⁸.

B. İnfazın Uhrevî Cezayı Kaldırmayacağı Görüşü

Çoğunluğunu Hanefiler'in oluşturduğu hukukçulara göre bir suçun cezasının infaz edilmiş olması, o suçun âhiretteki cezasını kaldırmış olmaz. Yani dünyevî cezasını çekse dahi fail işlediği suçun günahından âhirette ayrıca sorumlu tutulacaktır. Hanefî hukukçuları dışında Mu'tezile ile bazı tabiûn da aynı görüşü taşımaktadırlar.¹⁹ Bu fakihlere göre hadlerin aslî hükmü ve temel gayesi insanların can, mal ve şeref, namus ve haysiyetlerine vâki olabilecek ihlallerin önüne geçilmesi böylece ülkenin fesat unsurundan arındırılmasıdır. Diğer taraftan hadler, kamunun tamamını ilgilendiren ve Allah hakkı tabir edilen haklar kapsamında yer almakta dolayısıyla hadd cezaları kamu yararının sağlanması, toplumda huzur ve güven ortamının tesisi amacıyla infaz edilmektedir²⁰. Bu sebeple ceza infazı yoluyla bir suçun günahının da silinmesi/tathîr, haddin aslî değil, tebeî/ikincil gayesidir. Çünkü suçun günahının silinmesi veyahut failin uhrevî sorumluluğunun kalkması sadece haddin infazıyla değil aynı zamanda failin işlediği suçtan tövbe etmesi halinde mümkün olabilir. Kur'an'da hirâbe (terör) suçu işleyenlerin konu edildiği ayette "...*Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için âhirette de büyük azap vardır.*"²¹ ifadesi tövbe gereğinin açık kanıtıdır. Ayette haddin infazıyla âhiretteki cezanın düşmeyeceğine vurgu yapılmıştır. Hanefî hukukçusu Ebu'l-Leys (373/983 veya 393/1003) bu ayetten hareketle infaz edilen haddin, ilgili suçtan dolayı ayrıca tövbe etmeyen failerin uhrevî cezasını kaldırmayacağını altını çizmiştir²². Özetle belirtmek gerekirse hadler suçlunun uhrevî sorumluluğunu kaldırıcı (cevâbir) değil aksine ıslah edici, caydırıcı, kamu güvenliğini koruyucu, mağdur ve yakınlarını teskin edici (zevâcir) gibi tamamen dünya hayatına yönelik bir niteliği haizdir²³. Suç işleyen müslüman bir bireyden başka İslâm öğretisini inkar eden şahsa da hadd uygulanmasının temelinde cezaların işte bu dünyevîliği özelliği yatmaktadır. Gayr-i müslime uygulanan bir haddin onun uhrevî sorumluluğunu kaldırmayacağı açıktır. Ceza tatbiki aynı zamanda ilgili suçun

¹⁸ Hâkim en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek*, I/93; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/14; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VIII/570; Nevevî, *el-Minhâc*, XI/220; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I/93-97; XIV/34-35; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/63 vd.

¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I/97; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/66.

²⁰ Zeyleî, *Tebyînü'l-hakâik*, III/163; Aynî, *el-Binâye*, VI/190-191; Bâbertî, *el-İnâye*, V/212; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V/211.

²¹ Mâide, 5/33.

²² Şelebî, *Hâşiye*, (Tebyînü'l-hakâik'le birlikte), III/163.

²³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II/579; Zeyleî, *Tebyînü'l-hakâik*, III/163; Bâbertî, *el-İnâye*, V/212; Aynî, *el-Binâye*, VI/190-191; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V/211; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, V/3; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, C. IV, Cüz. V, s. 169 vd; Sâys, *Tefsîru âyâtü'l-ahkâm*, I/582.

günahını da temizlemiş olsaydı, söz konusu cezaların bu inkarcı kişiler için geçerli ve hukukî olmaması gerekirdi. Bir başka ifadeyle gayr-i müslim bir şahıs bu inkarı nedeniyle işlediği bütün suç ve günahların cezasını çekecektir. Yine bu inkarına istinaden, kendisine infaz edilen bir ceza onun işlediği suçun uhrevî cezasını kaldırmayacaktır. Çünkü İslâm dairesi içerisinde değildir ve çünkü İslâm'ın inanç esaslarını temelden reddetmektedir. İnfaz edilen bir cezanın gayr-i müslim bir kişinin uhrevî sorumluluğunu kaldırması bakımından bir etkisi bulunmayınca doğal olarak ona dünyevî cezanın uygulanmaması da gerekirdi. Oysaki gayr-i müslim suç faillerinin de bu cezaların muhatabı olduklarında kuşku yoktur. Hal böyle olunca bir haddin infazının asıl amacı failin işlediği suçun günahının silinmesi (tuhr) olmayıp, onun inzicâridir²⁴

Bu hukukçuların, infazın, suçun uhrevî cezasını kaldıracağı konusunda delil getirilen hadislere yaklaşımları ise şöyledir:

a) Söz konusu hadisler, ceza infazının suçun günahını da silmesinin, ancak suçlunun ceza akabinde tövbe etmesiyle mümkün olabileceğine hamledilir. Bu nedenle infaz sonrası failin aynı suçtan dolayı ayrıca tövbe de etmesi gerekir. Aksi takdirde suçun uhrevî cezasından kurtulması söz konusu olmaz²⁵. Bir başka ifadeyle kendisine hadd uygulanan şahıs ayrıca tövbe etmezse, infaz edilen bu suçun günahı devam eder²⁶.

b) İleri sürülen hadisler zannî olup, kat'î olan Kur'an nassıyla takyid/kayıtlanmışlardır. Sübûtu zannî olan bu hadislerin kat'î olan Kur'an nassının önüne geçirilmesi mümkün ve uygun değildir²⁷.

c) Hadiste keffâret yani suçun günahının da kalkması cezaya izafe edilmiştir. Bu şu anlama gelmektedir; yargı önüne çıkan ve kendisini adalete teslim eden şahıs, işlediği suçun cezasının infaz edileceğini, bundan kesinlikle kurtuluş olmadığını anlayınca pişmanlık duyar, tövbe eder, Allah da bu tövbesine/pişmanlığına istinaden suçunun günahını affeder. Böylece ceza endirekt olarak (bi vâsîtatın) suçun günahına keffâret olmuş olur²⁸.

Suçun uhrevî sorumluluğunun kalkabilmesi için ceza ile birlikte tövbeyi de şart olarak ileri süren fakihlerin en kuvvetli dayanakları az önce de zikredildiği gibi "...Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için âhirette de büyük azap vardır."²⁹ ayetidir³⁰. Fakat ayetin kesin yorumu bu fakihlerin anladıklarından ibaret değildir. Ayetin tefsiri bağlamında başka farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Bu görüşler özetle şöyledir: Terör suçu karşılığı öngörülen cezanın uygulanmasından başka suç failinin ayrıca uhrevî ceza ile muhatap kılınmış olmaları bu ayetin müşrikler hakkında

²⁴ Zeyleî, *Tebyînü'l-hakâik*, III/163; Aynî, *el-Binâye*, VI/190-191; Şelebî, *Hâşiye*, (Tebyînü'l-hakâik'le birlikte), III/163.

²⁵ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II/51-52; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, V/211; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V/3.

²⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV/4.

²⁷ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V/3; Sâys, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, I/582.

²⁸ İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V/3; Sâys, *Tefsîru âyâtî'l-ahkâm*, I/582.

²⁹ Mâide, 5/33.

³⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, C. IV, Cüz. V, s. 173.

indirildiğini savunanların görüşlerini destekler niteliktedir³¹. Dünyevî cezalarını çeken müslüman suçlular ise Ubâde kanalıyla rivayet edilen hadise istinaden uhrevî cezadan muaf tutulmuşlardır. Uhrevî cezanın müslümanlara teşmil edilmesi ancak bu suçun dünyevî cezasını çekmemeleri durumunda söz konusudur. Kısacası “*dünyadaki rüsvaylık*” ibaresinin suçun cezasını bu dünyada çekenler hakkında kullanılması muhtemeldir. Yani hirâbe suçunu işleyen kişiler öngörülen cezaları çekmiş olmalarıyla dünyada rüsvay ve perişan bir duruma düşmüş olmaktadır. Uhrevî sorumluluk ise, cezaları dünyada infaz edilmeyen failer bakımından söz konusudur. Ayetin böyle yorumlanması durumunda hirâbe ile diğer hadler arasında her hangi bir farklılık kalmamış olmaktadır³².

Udeh, Hamdi Yazır, Mevdûdî ve Zeydân gibi çağdaş İslâm bilginlerinin de tövbeyle desteklenmeyen ceza infazının işlenen suçun günahını silmeyeceği görüşünü taşıdıkları anlaşılmaktadır³³. Bu bilginlerden Mevdûdî, Mâide sûresi, 39. ayetin³⁴ tefsiri bağlamındaki düşünceleri şöyledir: ...Hırsızlık suçunu işleyen şahıs kendisine hadd uygulandıktan sonra tövbe eder, kendini islah eder, gidişatını düzeltir ve Allah'a gerçek anlamda kul olursa kendisini işlediği suçun günahından temizleyecek olan Allah'ın gazabından kurtarır demektir. Şayet kişi eli kesildikten sonra pişman olmaz, halini düzeltmez ve suç işleme yönünde kötü düşünceler beslemeye devam ederse, gördüğü ağır cezadan sonra dahi kalbini hiç temizlememiş demektir. Bu yüzden eli kesilmeden önce olduğu gibi yine Allah'ın gazabını hak edecek demektir. Kur'an'ın bu karakterdeki bir kişiyi, Allah'ın affını dilemeye ve kendini düzeltmeye teşvik etmesinin nedeni budur. El, toplum huzurunun korunması için kesilir. Ceza, mutlaka ruhu temizleyecek değildir. Ruh, ancak tövbe ve Allah'a içtenlikle yönelmekle temizlenir³⁵.

Bu yorumlara katılmamak mümkün değildir. Şu kadar var ki ayette geçen tövbeyle ceza infazından sonra yapılması gerekli tövbeye hasretmek pek isabetli gözükmemektedir. Çünkü bu ayet, infaz öncesi tövbenin cezayı düşüreceğini kabul eden

³¹ Hirâbe suç ve cezası ile ilgili ayetin nüzulüyle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarda zikredildiğine göre bu ayet, a) Hz. Peygamber'le yaptıkları anlaşmayı bozan kitap ehlinde bir kavim hakkında, b) Müşrikler hakkında, c) Ureyneliler hakkında, d) Hilâl b Uveymir'in kavmi hakkında, e) Bu suçu işleyen müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Kimi fakihler bu ayetin hükmünün kafirlere münhasır olduğu düşüncesini taşırlarken, kimileri de müslüman suçlulara da şamil olduğu düşüncesindedirler ki bu cumhûrun görüşüdür. Bu görüşü taşıyan fakihler bu kanaate ulaşırlarken, *sebebin özel oluşunun, hükmün genel olmasına engel teşkil etmeyeceği* yönündeki usûl kuralından hareket etmişlerdir. Bkz. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, II/573; Râzî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, XI/169; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VI/147-149; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II/48-50; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/1661-1662; Sâys, *Tefsîru âyâtü'l-ahkâm*, II/577.

³² Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, VI/157; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, II/51; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, IV/241; Süleyman Cemal, *el-Fütühâtü'l-İlâhiyye*, II/217.

³³ Bkz. Udeh, I/170; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III/1676; Zeydân, *Mecmûatü bühûsî'l-fıkhiyye*, s. 381-382; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/480.

³⁴ Zikri geçen ayetin meâli şöyledir: “Kim bu haksız fiilinden dolayı tövbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah, onun tövbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”

³⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/480.

hukukçuların temel aldıkları dayanakları arasında yer almaktadır³⁶. Tövbenin, cezanın düşmesinde müessir olacağı düşüncesini taşıyan bu fakihler, Mâide, 39. ayetin, aynı sûrenin 38. ayetini³⁷ tahsis ettiğini ileri sürmektedirler. Bu iddialarını da “*zahirde tearuz eden iki nassın zaman itibarıyla biri birlerine yakınlık arz etmeleri (mukarın) durumunda naslardan birinin diğerini tahsis edeceği*” şeklinde formüle edilen bir usûl kuralına dayandırmışlardır. Bu usûl kuralı gereğince Mâide sûresi 39. ayeti, bir önceki ayeti tahsis edecektir. Bu tahsisin pratik sonucu olarak da hirâbe/terör suçunda olduğu gibi infazdan önce tövbe eden kimseden de hırsızlık cezası düşmüş olacaktır³⁸.

Salt ceza infazının suçun uhrevî sorumluluğunu kaldırmada yeterli olmayacağı görüşünde olan hukukçuların bir diğer dayanakları da şu hadistir. Hırsızlık yaptığı iddiasıyla Hz. Peygamber’in huzuruna getirilen bir şahsa Hz. Peygamber, “*zannetmem ki çalasan*” şeklinde bir ifade kullanmış, failin ısrarla birkaç kez itirafı üzerine de haddin uygulanmasını emretmiş, infaz sonrası ayrıca failin tövbe etmesini istemiş, akabinde de Hz. Peygamber, birkaç kez “*Allah’ım bu şahsın tövbesini kabul et*”³⁹ şeklinde dua etmiştir⁴⁰:

Hadis şârihi Sindî (911/1505) bu hadisi yorumlarken bu hadisin, *hudûdun infazının, suçun uhrevî cezasına keffâret olamayacağı* görüşünü taşıyanların iddialarına gerekçe olamayacağını belirtmiş ve şu düşüncelere yer vermiştir: Çünkü hadlerin ilgili suçun günahını da sileceğini ifade eden hadisler neredeyse tevâtür derecesinde bir sıhhati haizdir. Hz. Peygamber’in, bu şahıstan ayrıca tövbe etmesini istemiş olması, işlediği bu hırsızlık suçu karşılığı olmayıp daha önce işlemiş olduğu diğer yasak fiiller mukabilinde veya aynı suçu tekrar işlemeyeceğine dair olabilir⁴¹. Ünlü Zâhirî hukukçusu İbn Hazm bu konuda ileri sürülen hadislerin “mürsel”⁴² derecesinde ol-

³⁶ Bkz. Behnesî, *el-Ukûbe*, s. 236; a. mlf, *el-Mevsûatü’l-cinâiyye fi’l-fıkhi’l-İslâmî*, I/401; “Tevbe”, *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, XIV/131; “Sukût”, *el-Mevsûatü’l-fıkhiyye*, XXV/87-88; Dalgın, *İslâmda Tevbe*, s. 93. Krş. Râzî, *et-Tefsîru’l-kebir*, XI/181; Süleyman Cemal, *el-Fütûhâtü’l-İlâhiyye*, II/217; Âlûsî, *Râhu’l-meânî*, C. IV, Cüz. VI, s. 197; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, IX/768.

³⁷ Söz konusu ayetin meâli şöyledir: “Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah’tan (suça mütemayil olan diğer kişilere) bir ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”

³⁸ Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 219; Dalgın, *İslâmda Tevbe*, s. 93.

³⁹ Ebû Davûd, *Hudûd*, 9, IV/542-544; İbn Mâce, *Hudûd*, 29, II/866; Nesâî, *Kat’u’s-sârik*, 3, VIII/67; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV/422; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr*, VII/159.

⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/37-38; Behnesî, *el-Mevsûatü’l-cinâiyye fi’l-fıkhi’l-İslâmî*, I/416.

⁴¹ Sindî, *Hâşiye* (Sünen-i Nesâî ile birlikte), VIII/67.

⁴² Bir çok hadisçinin kabulüne göre *Mürsel hadis: Tâbiînin, sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber’e izafe ettikleri hadistir*. Mürsel hadis zayıf hadisler arasındadır. Zayıf sayılmasının nederi senedindeki inkıtâ’ (kopukluk) dir. Bir de hadisi doğrudan Hz. Peygamber’den değil de, rivayet eden sahabeden nakleden diğer sahabînin mürsellersi vardır ki, bu kabil mürsel hadislerin delil olması noktasında ittifak vardır. Hicrî ikinci ve üçüncü asırda yaşayan tâbiîn ve tebeü’t-tâbiîn’in rivayet ettikleri mürsellersin delil kabul edilmesi konusunda ise farklı eğilimler bulunmaktadır. Hanefîler’e göre bu mürsellers de hüccettir. Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüş ile Ahmed b. Hanbel’in bir görüşü de bu yöndedir. Şâfiîler ancak bir takım şartların oluşması halinde bu kabil rivayetleri delil kabul etmektedirler. Zâhirî mezhebinde ise bu özellikteki mürsellers kesinlikle delil kabul edilmezler. Bkz. Abdülaziz Buhârî, *Keşfu’l-esrâr*, III/7; Şâkiru’l-Hanbelî, *Usûlü’l-fıkhi’l-İslâmî*, 248-249; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 99-100; Çakan, *Hadis usûlü*, s.

dukları gerekçesiyle delil kabul edilemeyeceğini, cezaların, suçun uhrevî sorumluluğunu da kaldıracağını ifade eden hadislerin daha kuvvetli olduğunu belirtir⁴³.

İbn Hazm'ın, ceza infazının suçun günahını da sileceği görüşünde olduğu yukarıda belirtilmişti. Fakat İbn Hazm'ın hirâbe suçunu diğer suçlardan ayrı mütalaa ettiği görülmektedir. Ona göre hirâbe suçunu işleyen ve dünyevî cezasını çeken bir şahsın tövbe etmeksizin uhrevî cezasının düşmesi söz konusu değildir. Çünkü Mâide, 5/33. ayette geçen “*bu ceza (haddin infazı) onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için âhirette de büyük azap vardır*” ibaresi, ceza infazının, âhiretteki cezayı kaldıracağı yönünde bir yorum yapılmasına muhtemel olmayacak kadar açık ve kesindir⁴⁴. Yani bu suç diğer suçlardan ayrı bir niteliği haiz olduğundan cezası da o oranda ağırlaştırılmıştır⁴⁵.

C. Kısasen İdam Cezalarında Durum

Bazı İslâm hukukçuları ceza infazının suçun günahını kaldırıp kaldırmayacağı konusunda hadd ve kısas cezalarını birbirinden ayrı mütalaa etmişlerdir. Bu cümleden olarak kimi hukukçular hadd-kisas cezaları arasında bir ayırımı gitmez iken, kimi hukukçular ceza infazının suçun uhrevî sorumluluğunu kaldırmasıyla ilgili nasların sadece hadd kapsamına giren suçlarla sınırlı olduğunu, dolayısıyla kısas gerektiren suçlara teşmil edilemeyeceğini iddia etmişlerdir⁴⁶.

Uygulanan bir kısas cezasının, failin âhiretteki cezasını düşüreceği düşüncesinde olan fukahanın dayanakları *hudûdun ehline keffâret olacağı* şeklinde formüle edilen ve yukarıda zikredilen aynı hadislerdir. Hanefî hukukçusu ve Kenz şârihi Semerkandî, kendisine kısas cezası uygulanan bir kâtilin suçun uhrevî cezasından kurtulmuş olacağını dile getirir ve bu konuda tövbe gibi hiçbir şart ve kayıt ileri sürmez⁴⁷. Konuya ilişkin olarak bazı Şafîî kaynaklarında şu ifadeler yer almaktadır: Öldürülen kişilerin yakınları (vârisleri), kısas veya diyet, sulh ve af gibi diğer alternatif cezalarla kâtilden haklarını almaları durumunda hukukun zahirine göre (zavâhiru's-Şer') bu kişilerin âhirette kâtilden tekrar davacı olma hakları düşer. Nitekim Nevevî de bu yönde fetva vermiştir⁴⁸.

İbn Teymiyye (728/1327)'nin konuya ilişkin mütalaaası da şöyledir: Bir müslümanı kasten öldüren kâtilin bu cinayeti sebebiyle üzerinde iki hak bulunmaktadır. Birincisi Allah hakkıdır. Çünkü fail, Allah'ın yasaklarını çiğnemiş ve hudûdunu ihlal (teaddî) etmiştir. Allah, kâtilin samimi bir tövbesi sonucu bu hakka taalluk eden günahı, affeder. (Allah'dan ümidin kesilmemesini ve tövbeyi âmir ayet ve hadisler bunu göstermektedir.) İkinci hak kul hakkıdır. Bu hakkın ifâsı da kâtilin, maktûl

→

132-133.

⁴³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/37.

⁴⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XII/12.

⁴⁵ Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, VI/157; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, VI/185-186.

⁴⁶ İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/279; Karâfî, *ez-Zahîra*, XII/273; Uleyş, *Minehu'l-celîl*, IX/335; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, IV/335.

⁴⁷ Şelebî, *Hâşiye*, (Tebyînü'l-hakâik'le birlikte), III/163.

⁴⁸ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, XII/7-8; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, V/211; Büceyrimî, *el-Büceyrimî ale'l-Hatîb*, IV/495.

yakınlarına kısas veya diğer alternatif cezalarla tecziyesi amacıyla kendisini teslim etmesiyle mümkün olur. Öldürülen şahsın, cezası infaz edilen kâtilinden âhirette ayrıca davacı olup olamayacağı konusunda farklı iki görüş bulunmaktadır. Maktûlün dava hakkı bulunduğu görüşünde olan aralarında Ahmed b. Hanbel'in de bulunduğu fakihler, çözüm olarak failin halini düzeltmesini, olabildiğince çok salih amel işlemini, hayır hasenâta bulunmasını tavsiye etmektedirler. Bu hukukçulara göre kâtilin salih amellerinden/sevabından maktûlün hakkına taalluk eden kadarı maktûlün hesabına devredilecek, geri kalanı kendisine ait olacaktır. Tövbekâr kâtilin olabildiğince hasenât ve salih amel işlemesi durumunda Allah'ın rahmetinin ümit edileceği yine bu fakihlerin serdettikleri görüşler arasındadır⁴⁹.

Kisas infazının, suçun günahını ortadan kaldırmayacağı düşüncesinde olan fakihlerin gerekçelerine gelince onlara göre infazın, haksız yere öldürülen maktûle sağlayacağı her hangi bir yarar bulunmamaktadır. Bu infazın yararı ancak hayatta olanlar açısından düşünülebilir o da; kısasın adam öldürme suçlarını önleyici bir etkiyi haiz olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle kısasla hedeflenen amaç zecr ve maktûl yakınlarının teskini, böylece intikam alma düşüncesinin önüne geçilmesidir. Kısaca amaç kamu güveni ve huzurunun idamesine yöneliktir. “Sizin için kısasta hayat vardır”⁵⁰ ayetiyle kastedilen de budur. Hal böyle olunca yani kısasın infazının yararı ancak yaşayan insanlar ve toplum açısından söz konusu olunca kısas cezaları, *hadlerin keffâret olacağını ifade eden hadisin* genel kapsamından istisna edilmiş olmaktadır. Bununla birlikte bu yöndeki hadislerin kul hakkına değil de Allah hakkına taalluk eden müeyyidelerde geçerliliği(mâmülün bih) daimidir. Bu görüşü savunan hukukçuların bir diğer gerekçesi, Mâide, 33. ayette geçen “Bu (infaz) onların dünyadaki rüşvaylığıdır. Onlara âhirette ayrıca büyük bir azap vardır” ibaresidir. Çünkü ayetin zahiri hadlerin tatbik edilmiş olmasının ilgili suçun günahına keffâret olmayacağını açıkça belirtmektedir⁵¹.

İslâm hukukçuları bu zikredilen hususların dışında ayrıca masum bir kişiyi (müslümanı) kasten öldüren câninin tövbesinin kabul edilip edilmeyeceğini de tartışmışlardır. Kimi hukukçular bu kişinin tövbesinin geçerli kabul etmezken, kimi hukukçular geçerli kabul etmişlerdir.

Böyle bir kâtilin tövbesinin geçersiz olduğu düşüncesini taşıyan hukukçuların başında İbn Abbas gelmektedir. İbn Abbas'a göre, “bir müslümanı kasten öldüren şahsın tövbesi makbul değildir.”⁵². Ayrıca seleften Zeyd b. Sâbit, Ebû Hureyre, Abdül-

⁴⁹ İbn Teymiye, *Mecmûu fetâvâ*, XXXIV/138, 140, 171-173. Ayrıca bkz. Ruhaybânî, *Metâlib*, VI/3-5.

⁵⁰ Bakara, 2/179.

⁵¹ İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/279; Karâfi, *ez-Zahira*, XII/273; Uleyş, *Minahu'l-celil*, IX/335; Sâvi, *Bulğatü's-sâlik*, IV/335. Krş. Ruhaybânî, *Ruhaybânî, Metâlib*, VI/3-5.

⁵² Nesâî, *Tahrîm*, 2, VII/85; Ahmed b. Hanbel, I/240, 294; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V/333; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/536; Sâyis, *Tefsîru âyâtü'l-ahkâm*, I/499. Kal'acî, *Mevsûatü fîhi İbn Abbâs*, I/318. İbn Abbas'tan kâtilin tövbesinin muteber olduğuna dair ikinci bir görüşün bulunduğu da belirtilmiştir. Neden önceki görüşünün aksine bir görüş ortaya koyduğunun sorulması üzerine, önceki şahsın gerek kızgınlığı, gerek diğer davranışlarından mü'min ve masum bir kişiyi öldürme kastının bulunduğu izlenimini edindiğini, bu nedenle kasten bir mü'mini öldüren kişinin tövbesinin geçerli olmayacağını ifade etmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, V/333; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, C. IV, Cüz.

lah b. Ömer, Ebû Seleme b. Abdirrahman, Ubeyd b. Umeyr, Hasan, Katâde ve Dahhâk b. Müzâhim'in de bu görüşte oldukları kaydedilmektedir⁵³. Bu hukukçuların ileri sürdükleri gerekçelerini şöyle sıralayabiliriz:

*"Kim bir mü'mini kasden öldürürse cezası, içinde ebedîyyen kalacağı cehennemdir."*⁵⁴ Abdullah b. Abbas, kendisine bir mü'mini tammüden öldüren şahsın durumunu soranlara bu ayeti okuyarak cevap vermiştir. Kâtilin, tövbe edip salih amel işlemesi halindeki durumunun sorulması üzerine bu kişinin tövbesinin yine de geçerli olmayacağını belirtmiş, bu düşüncesine Hz. Peygamber'in *"kıyamet günü maktûl koparılan başını bir eliyle, kâtilini de diğer eliyle tutarak damarlarından kanlar akar bir vaziyette Allah'ın huzuruna gelir ve ya Rabbî, bu kuluna sor ki hangi gerekçeyle beni öldürdü..."*⁵⁵ mealindeki hadisini dayanak göstermiştir⁵⁶. Bu yaklaşımda olan fakihlere göre yapılan tövbelerin Allah nezdinde makbul olduğunu ifade eden Furkân sûresi 68-70. ayetleri Nisâ 93. ayetiyle neshedilmiştir. Dolayısıyla masum bir müslümanın kâtilinin tövbesi geçerli değildir⁵⁷.

Bu konuda ileri sürülen bir diğer gerekçe de Hz. Peygamber'in, amden bir şahsı katleden kâtilin affedilmesi konusunda müracaat ettiği kadar başka hiçbir hususta Allah'a müracaatta bulunmadığını buna rağmen Allah'dan böyle bir kâtilin tövbesini kabul noktasında olumlu bir cevap alamadığını ifade eden hadisleridir⁵⁸.

Bu iddialara karşın cumhûru oluşturan fakihler kâtilin tövbesinin muteber olduğunu savunmuşlar ve gerekçelerinde şu ayet ve hadislere yer vermişlerdir:

Ayetten deliller: *"Şüphesiz ki Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, dilediği kimselerin bunun dışında kalan günahlarını da bağışlar"*⁵⁹

*"Ancak tövbe ve iman edip salih amel işleyenler başka; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir, Allah çok affedici ve çok merhametlidir."*⁶⁰. *"İyilikler kötülükleri siler"*⁶¹ Bu ayetlerin dışında daha başka ayetler de delil gösterilmiştir⁶².

Hadisten deliller: Geçmiş ümmetlerden birinde yüz kişiyi öldüren bir kâtilin yaptığı tövbeyi Allah'ın kabul ettiğine dair Hz. Peygamber'in anlattığı örnek olay⁶³, şirk üzere ölme veya bir müslümanı haksız yere kasten öldürme dışında diğer bütün

→

V, s. 170.

⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/536.

⁵⁴ Nisâ, 4/93.

⁵⁵ Tirmizî, *Tefsîr*, 4, V/44; Ahmed b. Hanbel, I/240, 294, 364; Nesâî, *Tahrîm*, 2, VII/85, Kasâme, 49, VIII/63.

⁵⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XII/4; İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/276; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V/332; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/536.

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV/218-221; İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/276; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V/332; Nevevî, *el-Mecmû'*, XX/266; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/536; İbn Müflih, *el-Mübdi'*, VIII/240; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-beyân*, I/473.

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VI/398; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XII/4.

⁵⁹ Nisâ, 4/48, 116.

⁶⁰ Furkân, 25/70.

⁶¹ Hûd, 11/114.

⁶² Bkz. Enbiyâ, 21/47, 94; Muhammed, 47/35; Zilzâl, 99/7-8.

⁶³ Müslim, *Tevbe*, 8, III/2118-2119; Ahmed b. Hanbel, III/72; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/62-63.

günahları Allah'ın affedebileceği⁶⁴, günahattan tövbe edenin sanki hiç günah işlememiş gibi olacağı⁶⁵ meâlindeki hadislerdir.

Bu hukukçular gerekçelerinde ayrıca şu görüşlere de yer vermektedirler: Allah'ın varlığının ve iman esaslarının inkarı, kasten adam öldürmeden daha ağır bir günahdır. Bununla birlikte kâfir küfründen tövbe eder ve İslâm'a dönerse yaptığı tövbe makbuldür. Hal böyle olunca kasten adam öldüren bir kâtilin tövbesi öncelikli olarak makbul olur. Çünkü öldürme fiili kişinin imanını ortadan kaldırmaz. Öyleyse onun yaptığı tövbe de makbuldür.

Tövbe kapısının açık olduğu düşüncesinde olan fakihler aksi görüşü savunan fakihlerin ileri sürdükleri gerekçelerin isabetli olmadığını söylerlerken, kâtilin tövbesinin geçerli olmadığı konusunda delil getirilen Nisâ 93. ayetinin Mıkyes b. Dubâbe veya Subâbe adlı bir şahıs hakkında nazil olduğunu, bu kişinin ise önce müslüman olup sonra irtidat eden bir şahıs olduğunu, hal böyle olunca tövbenin geçersiz olma hükmünün, kâfir kişiler bakımından veya bir müslümanı öldürmenin helal olduğu inancını taşıyan kişiler açısından geçerli olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca bu ayetin (Nisâ, 93.) hükmü tövbenin makbul olduğunu ifade eden diğer ayetlerle tahsîs edilmiştir. Yine ayette geçen "hulûd" lafzı ebedî olarak değil, çok uzun süre cehennemde kalma anlamına gelmektedir⁶⁶.

D. Farklı Şekillerde Ortaya Çıkan Suçların Uhrevî Boyutu

Yukarıda zikredilen hususlar bütün unsurlarıyla tanıma uygun olarak gerçekleşen bir suçun uhrevî sorumluluğuyla ilgilidir. İşlenen fiiller her zaman kanunda öngörülen tanıma uygun olarak gerçekleşmeyebilir. Meselâ kasten işlenmek istenen bir suç teşebbüs aşamasında kalabilir, fiil işlenemez suç olarak veya taksirli olarak tezahür edebilir. Bu kabil fiillerin maddî müeyyidesi dış dünyaya yansıdığı kadar olacaktır. Suçun uhrevî sorumluluğunu ise failin gerçek niyet ve kastı belirleyecektir. Şimdi bu farklı durumları örneklerle somutlaştırmaya çalışalım:

a) Suça Teşebbüs Hali: Hz. Peygamber bir hadislerinde öldürme kastıyla birbirlerine silahlarını (kılıç) çeken iki müslümandan hem öldüren hem de ölenin cehennemde gireceklerini ifade etmiştir. Kâtilin cehennemde olmasının anlaşılır olduğu, ama neden maktûlün de cehennemde olacağı şeklinde yöneltilen bir soruya karşılık olarak da Hz. Peygamber, onun yani maktûlün yaşaması halinde hasmını öldürme konusunda ortaya koyduğu irade ve fiilî teşebbüsünü gerekçe göstermiştir⁶⁷. Bu hadis, istenen suç gerçekleştirilememiş olsa bile failin suç kasdı ve gerçek niyetinin uhrevî sorumluluğunu taşıyacağını açıkça ifade etmektedir. Şu hususu da hemen belirtmeli-

⁶⁴ Ebû Davûd, Fiten, 6, IV/463-464; Nesâî, Tahrîm, 1, VII/81; Ahmed b. Hanbel, IV/99.

⁶⁵ İbn Mâce, Zühd, 30, II/1420.

⁶⁶ Bkz. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, XII/7-8; İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/276-277; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, V/332-335; Nevevî, *el-Mecmû'*, XX/266-267; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/536-537; İbn Müflih, *el-Mübdî'*, VIII/240; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, V/211; Uleyş, *Minhu'l-celîl*, IX/3; Sâys, *Tefsîru âyâti'l-ahkâm*, II/499-500; Sâbüni, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-bevân*, I/474-475; Behnesî, *el-Mevsûatü'l-cinâiyye fi'l-fikhi'l-İslâmî*, I/409.

⁶⁷ Bkz. Buhârî, İman, 22, I/13; Müslim, Fiten, 14, 15, III/2213-2214; Ebû Davûd, Fiten, 5, IV/462-463; Nesâî, Tahrîm, 29, VII/124-125; İbn Mâce, Fiten, 11, II/1311; Ahmed b. Hanbel, IV/401-403.

yiz ki salt niyet ve düşüncesi nedeniyle kişi ne dünyada ne de âhirette kesinlikle sorumlulu tutulmamıştır⁶⁸. Yani salt niyetler ceza konusu olamaz.”⁶⁹ Ama burada durum tamamen farklıdır. Kişi suç işlemeye sadece niyet etmemiş, aksine bilfiil suçun maddî unsurunu da gerçekleştirmeye başlamıştır. Şu kadar var ki bu hareket diğer failin fiiliyle inkıtaa uğramıştır. Yani maktûlün fiili, kâtilin fiiliyle kesilmiştir. Bu itibarla maktûl bu kastı ve teşebbüsünün uhrevî cezasını çekecektir. Bununla birlikte hakîkî anlamda kâtil olmadığından yine de cezası gerçek kâtilin uhrevî sorumluluğuna oranla hafif olacaktır⁷⁰.

b) Taksirli Fiiller: Bazı fiiller failin esas iradesi ve kastı dışında yani hatalı gerçekleşebilir⁷¹. Bu durumlarda ceza, fiilin dış dünyaya yansıdığı oranda infaz edilecek, âhirette ise fail gerçek kastına göre sorgulanacaktır. Bu cümleden olarak iyi niyetle harekete geçmekle birlikte sonuç istediğinin aksine gerçekleşmiş olsa dahi fail uhrevî mükafata erişecek, suç kastıyla hareket edip, sonuç istemediği şekilde sonuçlandığında dünyevî ceza görmese bile, bu kötü niyetine istinaden uhrevî cezaya maruz kalacaktır. Meselâ müslüman olduğu kanaatiyle öldürdüğü kimsenin harbî veya kanı masum olmayan bir şahıs çıkması halinde fail dünyevî cezadan kurtulmakla birlikte uhrevî cezasını çekecektir. Aynı şekilde masum bir şahsa yönelttiği ok/merminin ava isabeti durumunda fail kastı nedeniyle uhrevî cezaya maruz kalacaktır⁷². Çünkü bu örnek olaylarda fail suç işleme kastıyla harekete geçmiş, ama fiil istediği şekilde sonuçlanmamıştır.

Uyumakta olan bir şahsı yakınında bulunan zehirli yılanın sokmasından kurtarmak amacıyla attığı ok veya merminin kurtarmak istediği kişiye isabeti sonucu ölümünü intaç etmesi halinde fail bu taksirli öldürme suçu karşılığı dünyevî cezaya çarptırılacak ama asıl niyeti dolayısıyla da Allah nezdinde sevap kazanacaktır⁷³. Açlık nedeniyle ölme noktasına gelen ızdırar halindeki bir kişiyi kurtarmak amacıyla yiyecek yutturan ve fakat yiyeceğin zehirli olması sonucu ölümüne neden olan kişinin durumu da böyledir. Bu örnek olayda gıda maddesini yutturan şahıs tamamen insanî ve İslâmî bir düşünceyle hareket etmekte ve yiyeceğin zehirli olduğunu bilmemektedir. Dünyevî ceza olarak, failin kendisi kendi malından mağdurun keffâretini, âkilesi de mağdurun diyetini ödemekle yükümlü olmakla birlikte fail, bu iyi niyeti karşılığı uhrevî sevaba ulaşacaktır⁷⁴. Ava attığı ok/merminin masum bir şahsa isabeti sonucu

⁶⁸ İbn Mâce, Talak, 16, I/659; Zeylei, *Nasbu'r-râye*, II/75.

⁶⁹ Ebû Zehra, *el-Cerime*, s. 355. Niyet konusunda detaylı bilgi için bkz. Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IX/81-162; Bûrnû, *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fıkhıyye*, I/120-159.

⁷⁰ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr*, XIII/465.

⁷¹ Öldürdüğü şahsın, kastettiği kişi olmadığına ortaya çıkması halinde kasıta hata söz konusu olur. Meselâ düşman askeri olduğu kanaatiyle ateş ettiği kişinin kendi arkadaşı olduğunun ortaya çıkması durumunda kasıta hata meydana gelmiştir. Fiilde hata ise hedefte sapma şeklinde özetlenebilir. Meselâ failin, attığı merminin sekmesi sonucu öldürmek istemediği başka bir şahsa isabet etmesi halinde fiilde hata söz konusu olur. Diğer suçlarda ada aynı taksirli fiiller meydana gelebilir. Bkz. Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, I/407, II/104-108; Behnesî, *el-Mevsûatü'l-cinâiyye fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, II/262 vd; Apaydın, “Hata”, *DİA*, XVI/437-442.

⁷² İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîîn*, III/93.

⁷³ Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 48.

⁷⁴ İbn Abdisselâm *Kavâid*, I/23.

vâki olan bir öldürme olayında da aynı durum söz konusudur⁷⁵. Bu ve benzeri durumlarda fail, ihtiyatsızlık ve tedbirsizlik nedeniyle şeklen de olsa bir hukuk kuralını ihlal etmiştir. Dolayısıyla hafifletilmiş de olsa fiilin dünyevî cezasına muhatap olacaktır. Bununla birlikte gerçek niyetinin karşılığı olarak âhirette mükafatlandırılacaktır⁷⁶.

c) İşlenemez Suçlarda⁷⁷ da durum böyledir. Şöyle ki suç kastıyla harekete geçen ve fiili gerçekleştiren şahsın gerçekleştirdiği fiilin işlenemez suç kapsamına girmesi halinde suçun unsurları tamamlanmadığından o suç için öngörülen dünyevî bir ceza uygulanamayacaktır. Fakat şahsın gerçek niyeti/iç iradesinin suç işleme yönünde olması onu uhrevî ceza ile karşı karşıya getirecektir. Meselâ zina işleme kastıyla bir kadınla cinsel ilişki kuran şahsın, bu kadının kendi eşi olduğunun açığa çıkması, zina için öngörülen dünyevî cezanın uygulanmasını imkansız kılacaktır. Ama gerçek niyeti yani suç işleme kastının uhrevî sorumluluğunu taşıyacaktır⁷⁸. Suç kastıyla çaldığı malın kendi malı çıkması halinde de durum böyledir⁷⁹. Canlı olduğu inancıyla esasında ölmüş bir şahsa ateş açan failin fiili ile⁸⁰ öldürme kastıyla silahına sarılan şahsın silahının bozuk vb. olması nedeniyle öldürme olayının gerçekleştirilememesi hadiselerinde de (idarî otoritenin faillere uygun bir ta'zîr cezası tertibi konusundaki hak ve yetkisi mahfuz olmakla birlikte) söz konusu suçlar karşılığı kanunen belirlenen maddî cezaların uygulanması söz konusu olamayacaktır. Çünkü suçun maddî unsuru gerçekleştirilememiş ve tanıma uygun bir fiil vâki olmamıştır⁸¹. Ama kişi gerçek niyet ve kastı nedeniyle fiilinin uhrevî cezasını çekecektir.

Ünlü hukukçu İzz b. Abdisselâm (660/1262), kasten öldürdüğü kişinin, kanının akıtılması caiz olan kimselerden olduğu, zina amacıyla cinsel ilişkiye girdiği kadının kendi eşi olduğu anlaşılan suç failinin kastına istinaden çekeceği uhrevî cezanın dünyada öngörülen zina ve kısas cezası derecesinde olmayacağını, çünkü kasıtlı da olsa failin fiillerinin işlenemez suç kapsamına girdiğini, gerçek anlamda zâni ve kâtiller ile bu kişiler arasında bir farkın bulunması gerektiğini çünkü ilahî adaletin bunu gerektirdiğini belirtmektedir⁸². Hz. Peygamber'in *bir iyilik yapmayı tasarlayıp yapmayana Allah'ın tam bir iyilik sevabı yazacağını, tasarladığı bu iyiliği gerçekleştirmesi halinde ise on katından yedi yüz veya daha fazla derecede sevap yazacağını*,

⁷⁵ İbn Kayyim *İ'lâmu'l-muvakkîn*, III/93.

⁷⁶ Apaydın, "Hata", *DİA*, XVI/437-442.

⁷⁷ İşlenemez Suç: Ya kullanılan araçların elverişsiz olması, ya da suç konusunun bulunmaması sebebiyle icra hareketlerinin bitirilmesine veya neticenin meydana getirilmesine imkan bulunmayan suçlardır. Çocuk düşürmede düşürülecek ceninin var olmaması, ateş edilmek istenen silahta merminin bulunmaması gibi hususlar işlenemez suç kapsamına girmektedir. Dönmezer-Erman, *Nazarî ve Tatbiki Ceza Hukuku* (Genel Kısım), I/458 vd; Alacakaptan, *Suçun Unsurları*, s. 30-31.

⁷⁸ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, III/93; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 8; Takiyyüddîn el-Hisnî, *Kitâbu'l-kavâid*, I/266.

⁷⁹ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II/588; Bilmen, *İstılâhât*, III/268; Demirbaş, *Ceza Hukuku* (Genel Hükümler), s. 187.

⁸⁰ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II/12-13.

⁸¹ Udeh, *et-Teşrîu'l-cinâi'l-İslâmî*, II/61-62, I/355-356.

⁸² İbn Abdisselâm *Kavâid*, I/22-23; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 8; Takiyyüddîn el-Hisnî, *Kitâbu'l-Kavâid*, I/266.

*buna karşılık bir kötülük yapmayı tasarlayıp yapmayana Allah'ın tam bir iyilik (hasene/güzel amel) sevabı yazacağını, bu kötü fiilini gerçekleştirmesi halinde ise sadece tek bir kötü fiil günahı yazacağını*⁸⁵ ifade eden hadisleri, bu kabil konularda niyet ve kastın önemine yeterince ışık tutmaktadır⁸⁴.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ceza infazının, failin uhrevî sorumluluğunu kaldırıp kaldırmayacağı konusunda İslâm hukukçuları arasında temel iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. İnfazın suçun uhrevî sorumluluğunu kaldıracağı düşüncesinde olan fakihler, bu hükmün ayrıca kısas cezalarına da teşmili noktasında ihtilaf etmişlerdir.

Hadd ve kısas cezalarının aynı zamanda işlenen suçun günahına da keffâret teşkil edeceği görüşünü taşıyan fakihlerin temel düşüncelerine göre gerek Kur'an gerekse Sünnetle belirlenen ve başka herhangi bir otoritenin eksiltme, artırma veya yürürlükten kaldırma konusunda yetkisinin bulunmadığı hadd-kısas cezaları hem zecr hem de günaha keffâret olabilecek yeterlilikte ağır müeyyidelerdir. Bu nedenle failin dünyevî cezasını çektiği bir suç karşılığı âhirette ayrıca cezalandırılması söz konusu değildir.

İnfaz edilen bir cezanın, failin uhrevî sorumluluğunu kaldırmayacağı düşüncesinde olan fakihlere göre ise fail, suç sayılan bir fiili işlemekle bir hukuk normunu, kanunen korunması amaçlanan bir hukukî yararı kısacası yasayı ihlal etmiştir. Dolayısıyla cezanın infaz nedeni, söz konusu olan bu ihlaldir. Bir cezanın infazıyla hem suçlunun zecri amaçlanmış, hem de kamu düzeni ve ihlal edilen hukuk kuralının korunması hedeflenmiştir. Bu itibarla cezanın uygulanmasının yararı tamamen kamuya matuf olup, failin uhrevî sorumluluğunun kalkmasına bir etkisi bulunmamaktadır. Suç işleyen bir fail, aynı zamanda Allah'ın yasağını çiğnemiş olmakla günah da işlemiştir. Bu sebeple failin suçun uhrevî cezasından kurtulabilmesi için dünyevî cezasını çekmesinden başka ayrıca çok içtenlikle Allah'a tövbe edip affını istemesi zorunluluk arz etmektedir.

Her iki grubun gerekçeleri İslâm hukuk disiplinin genel esasları çerçevesinde genel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda infaz edilen hadd veya kısas cezalarının suçun uhrevî sorumluluğunu da kaldıracağı düşüncesindeyiz. Kanaatimize göre bu yönde ileri sürülen deliller daha genel kapsamlı (âmm) ve açık gözükmektedir. Ayrıca hadd ve kısas kapsamına giren cezalar yeterince ağır cezalardır, hadiste de vurgulandığı üzere aynı derecede ağır bir cezanın âhirette tekrarının Allah'ın adaletiyle bağdaştırılmasının isabetli olmayacağını düşünüyoruz. Özellikle Peygamber döneminde aralarında Mâiz⁸⁵, Gâmid'li kadın⁸⁶ ve Eslem kabilesine mensup bir şahsın⁸⁷ da bu-

⁸⁵ Buhârî, Rikâk, 31, VII/187; Müslim, İman, 206, 207, I/118; Tirmizî, Tefsir, 6, 10, V/265; Dârimî, Rikâk, 70, II/627; Ahmed b. Hanbel, I/227, 279, 310.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/196-197; Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 47.

⁸⁵ Buhârî, Hudûd, 28, VIII/24; Ebû Dâvûd, Hudûd, 23, IV/578; İbn Mâce, Hudûd, 9, II/854; Ahmed b. Hanbel, I/270, 289, 335; Dârekutnî, *Sünen*, III/196; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/119-121.

⁸⁶ Dârekutnî, *Sünen*, III/92; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VII/159.

⁸⁷ Mâlik, Hudûd, 1, II/820; Şafîî, *el-Ümm*, VI/190.

lunduğu kimi suçluların⁸⁸, işledikleri bu suçun utancından kendilerini temizleyerek Allah'ın huzuruna günahsız çıkma arzusuyla cezalandırılmaları için Hz. Peygamber'e defalarca başvurmuş olmaları infazın suçun günahını da temizleyeceğine dair verilebilecek somut örnekler arasındadır.

“Mü'minler için âhiret inancı ve bunun içerdiği uhrevî tehdidin, hem genel, hem de fâil-i meçhul cinayetlerde “faal-effective” suçluların ortaya çıkmasında önemli ve kalıcı (perpetual) bir psikolojik faktör olacağı muhakkaktır⁸⁹. İşte bu uhrevî tehditin intaç edeceği uhrevî cezayla yüz yüze gelmemek için suçlu cezasını bu dünyada çekmek isteyecektir.

Ceza infazının uhrevî sorumluluğu kaldıracağı inancında olan bir şahıs yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere işlediği suçu itiraf etme yolunu seçecek, bu da fail-i meçhul cinayetlerin sayısını azaltmada, adaletin yerini bulmasında önemli katkı sağlayacaktır.

Ceza infazının uhrevî cezayı kaldırmada yeterli olmayacağının bir kural olarak sunulması, failerde cezalarını âhirette çekme düşüncesini hakim kılabilir. Bu düşünce onları işledikleri suçları gizlemeye sürükleyebilir. Böyle bir durum da fail-i meçhul suçlarda artışlara yol açabilir. Ceza infazının uhrevî sorumluluğu kaldırabilmesi için tövbeyi şart koşan fakihlerin dayanak kabul ettikleri hirâbe ayetinin sadece ilgili suça münhasır olması daha isabetli gözükmemektedir. Tövbe konusunda varid nasları, ceza infazından sonra mutlaka tövbe edilmesi gerektiği şeklinde yorumlamak pek tutarlı gözükmemektedir. Çünkü naslarda bu denli sarahat olmadığı gibi, aynı nasların farklı yorumlara tâbi tutulduğu da göz ardı edilmemelidir.

Ceza kendisine infaz edilse dahi aynı kişinin ayrıca tövbe etmesi en güzel bir davranıştır.

Sağlam itikatlı bir mü'min tövbe etmeden hiçbir zaman imtina etmez. Tövbe söz ile yapılabileceği gibi, fiilî davranışlar segilenerek de gerçekleştirilebilir. Az önce de belirtildiği gibi, suçun günahından temizlenmek amacıyla yapılan itiraflar, kanaatimizde fiilî tövbenin somut örnekleridir. Hz. Peygamber dahi masumiyetine rağmen günde yetmiş veya yüz defa Allah'a tövbe ve istiğfarda bulunduğunu beyan etmiştir⁹⁰. Bütün bunlarla birlikte inkar sâiki bulunmaksızın, cezası infaz edilen ve bir şekilde tövbe etmeden ölen kimsenin aynı suç karşılığı tekrar cezalandırılacağını öngörmenin pek yerinde bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz. Tövbe etsin veya etmesin şirk dışında kalan bir suçun cezasını çekmeden ölen bir kişiyi dahi istediğinde Allah'ın

⁸⁸ Bu konuda mevcut hadislerden birinin meali şöyledir: Amr b. Semura Hz. Peygambere gelerek, falan kabilenin bir devesini çaldığını, bu nedenle cezayı infaz suretiyle kendisini temizlemesini talep eder. Hz. Peygamber de olayın doğru olup olmadığını tetkik amacıyla zikri geçen kabileye araştırmacı gönderir. Kabileye mensup kişilerin bir develerinin kaybolduğunu bildirmeleri üzerine de failin elinin kesilmesi talimatını verir. İbn Mâce, Hudûd, 24, III/863. İnfaz esnasında hazır bulunan Sa'lebe failin eli kesildiğinde onu izlediğini, infaz dan sonra failin kesilen eline hitaben “beni senden kurtaran/temizleyen Allah'a hamdolsun, sen benim vücudumu cehennem sokmak istiyordun” dediğini duyduğunu söylemektedir. Bkz. a. y.

⁸⁹ Ebû Zehra, *el-Ukûbe*, s. 18 vd; Awwa, *The Basis of Islamic Penal Legislation* (ICJS' adlı eserin içinde), s. 131; Dağcı, *İslâm Ceza Hukukunda Müessir Fiiller*, s. 37.

⁹⁰ Bkz. Buhârî, *Deavât*, 3, VII/145; Müslim, *Zikr*, 42, III/2075-2076.

affedebileceği malum iken⁹¹, cezasını çeken bir şahsın ayrıca âhirette cezalandırılmasını gerekli görmek kanaatimize göre Allah'ın rahmet, adalet, af gibi sıfatlarına tenakuz arz eder niteliktedir. Her iki görüşü de âdetâ telif eder nitelikte İbn Kayyim(1221/1806), infaz edilen cezaların failler açısından bir keffâret olacağı, bu infazla onların âhirette söz konusu suçlardan tekrar sorgulanmaktan kurtaracakları, özellikle de içtenlikle (tövbe-i nasûh) yapılan bir tövbenin kişiyi bütünüyle günahlardan arındıracağı ve bunun da Allah'ın rahmetinin bir yansıması olduğu görüşünü dile getirmektedir⁹².

Makalemizi noktalarken İbn Rüşd (520/1126)'ün, *“O yaptıklarından sorumlu tutulamaz, Ama insanlar yaptıklarından sorguya tabi tutulacaklardır.”*⁹³ ayetini referans göstererek vurguladığı gibi diyoruz ki, bütün bu hususlar âhiret hayatına ilişkin meseleler olup tamamen Allah'ın takdir ve iradesi dahilindedir⁹⁴. Şu kadar var ki yine Kur'an bütünlüğü ve mevcut hadislerden hareketle dünyevî cezasını çeken şahsın aynı suç mukabili uhrevî cezasının kalkacağı görüşünü taşıyor ve bu yöndeki görüşleri daha isabetli buluyor, bu cümleden olarak cezaların hem zecr, hem de suçun günahını telâfi edici bir özelliğe sahip olduklarını düşünüyoruz⁹⁵.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdülazîm, Şerafüddîn, *Târîhu't-teşrîi'l-İslâmî*, Menşûrâtü Kâr Yûnis, Bingazi, 1409/1989.
- Abdülaziz Buharî (730/1330), *Keşfu'l-esrâr alâ Usûli'l-Pezdevî* (nşr.Muhammed el-Mu'tasım billâh el-Bağdâdî) Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1414/1994 (*Keşfu'l-esrâr*).
- Abdurrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef* (thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî), Meclisü'l-ilmî, I-XI, Beyrut, 1970.
- Ahmad Hasan, *The Early Development of Islamic Jurisprudence*, Islamic Research Institute Publication, Islamabad (Pakistan), 1988..
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl (1270/1854), *Rûhu'l-meânî*, Dâru'l-fikr, I-XV, Beyrut, 1414/1994.
- Apaydın, Yunus, “Hata”, *DİA*, XVI/437-442.
- Awwa, Muhammed Salim, *The Basis of Islamic Penal Legislation* (ICJS adlı eserin içinde), Oceana Publications Inc., New York, 1982.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* Dâru'l-fikr, I-XII, Beyrut, 1411/1990 (*el-Binâye*).
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd (786/1384), *el-Înâye ale'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr* le birlikte), Dâru'l-fikr, I-X, Beyrut, ty (*el-Înâye*).
- Bağavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ' (516/1122), *Şerhu's-Sünne* (thk. Şuayb el-Arnaûd), el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XIII, Beyrut, 1983.
- Bassiouni, M. Cherif, *Sources of Islamic Law and The Protection of Human Rights in the Islamic Criminal Justice System*, Oceana Publications Inc., New York, 1982.

⁹¹ Bkz. Nisâ, 4/48; Zümer, 39/53.

⁹² İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkiîn*, II/100. Ayrıca bkz. Bilmen, *İstîlâhât*, III/41-42.

⁹³ Enbiyâ, 21/23.

⁹⁴ İbn Rüşd (ced), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, III/279.

⁹⁵ Behnesî, el-Ukûbe, s. 16; a.mlf, *el-Mevsûatü'l-cinâiyeye fî'l-fikhi'l-İslâmî*, II/50-54.

- Bedrân, Ebu'l-Ayneyn, *Târîhu'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, ty.
- Behnesî, Ahmed Fethî, *el-Mevsûatü'l-cinâyye fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'nehdati'l-Arabiyye, I-IV, Beyrut, 1412/1991.
- el-Ukûbe*, Dâru'ş-şurûk, Beyrut, 1403/1983.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-X, Beyrut, 1414/1994.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (1971), *Hukukî İslâmîyye ve Istilâhâtü Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, I-VIII, İstanbul, 1967 (*Istilâhât*).
- Bûrnû, Sıdkî b. Ahmed Ebu'l-Hâris el-Ğazzî, *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fikhiyye*, Mektebetü't-tevbe, Riyad, 1418/1997 (*Mevsûatü'l-kavâid*).
- Büceyrimî (1221/1806), Süleyman b. Muhammed, *el-Büceyrimî ale'l-Hatîb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-V, Beyrut, 1417/1996.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l-fikr, I-III, Beyrut, 1414/1993.
- Coulson, Noel, J., *A History of Islamic Law*, Edinburg University Press, Edinburg, 1991.
- Çakan, İsmail Lütfî, *Hadis Usûlü*, MÜİF Yayınları, İstanbul, ty.
- Çeker, Orhan, *Fıkıh Dersleri*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1999.
- Çalışkan, İbrahim, "İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları", *AÜİFD*, C. XXXI, s. 368-397.
- Dalgın, Nihat, *İslâm'da Tevbe ve Cezalara Etkisi*, Eser Ofset Matbaası, Trabzon, 1996.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer b. Ahmed (385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, (thk. Abdullah Hâşim Yemânî), Dâru'l-mehâsin, I-IV, Kahire, 1386/1966 (*Sünen*).
- Demirbaş, Timur, *Ceza Hukuku* (Genel Hükümler), Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2002.
- Der'ân, Abdullah, *el-Medhal li'l-fikhi'l-İslâmî*, Mektebetü't-tevbe, Riyad, 1413/1993.
- Dönmezer, Sulhi-Erman, Sahir, *Nazarî ve Tatbiki Ceza Hukuku* (Genel Kısım), Beta Yayınları, I-III, İstanbul, 1997.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî (754/1353), *el-Bahru'l-muhît*, Dâru'l-fikr, I-X+fihrist, Beyrut, 1412/1992.
- Ebû Zehra; Muhammed (1394/1974), *el-Cerîme*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty.
- el-Ukûbe*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Kahire, ty.
- Hacvî, Muhammed b. Hasen, *el-Fikru's-sâmî fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî* (thk. Eymen Salih Şa'bân), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1416/1995 (*el-Fikru's-sâmî*).
- Hâkim en-Nisâbüri, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî Muhammed (405/1014), *el-Müstedrek* (thk. Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IV, Beyrut, 1411/1990.
- Harman, Ömer Faruk, "Tübba' Kavmi". *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİFYayınları, İstanbul, 1997, IV/381.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz (660/1262) *Kavâidu'l-ahkâm fi masâlihi'l-enâm*, Müessesetü'r-reyyân, I-II, Beyrut, 1410/1990 (*Kavâid*).
- İbn Âbidîn, Muhammed Alâuddîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1412/1992 (*Reddü'l-muhtâr*).
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir (1394/1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I-XXIX, yy, ty.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed (235/849), *el-Musannef*, Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1409/1989.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Abdülazîz b. Abdullah), Dâru'l-fikr, I-XV, Beyrut, 1415/1995 (*Fethu'l-Bârî*).
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd (456/1064), *el-Muhallâ*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XII, Beyrut, ty.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-âlemin* (nşr. İsmâüddîn es-Sabâbitî), Dâru'l-hadîs, I-IV, Kahire, 1414/1993 (İ'lâmu'l-muvakkîn).
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer (774/1373), *Te'fsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetü dâri't-türâs, I-IV, Kahire, 1400/1980.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (620/1223), *el-Muğnî*, Dâru'l-fikr, I-XII, Mekke, 1412/1992.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Şemsüddîn Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ebî Ömer Muhammed el-Makdisî (682/1283), *eş-Şerhu'l-kebir alâ metni'l-Mukni* (Muğnî ile birlikte), Dâru'l-fikr, I-XII, Mekke, 1412/1992 (eş-Şerhu'l-kebir).
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhanüddîn İbrahim b. Muhammed (884/1479), *el-Mübdî' fî şerhi'l-Mukni*, el-Mektebetü'l-İslâmî, I-X, Beyrut, 1402/1982 (el-Mübdî').
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim (970/1562), *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-ma'rife, I-VII, Beyrut, 1413/1993 (el-Bahru'r-râik).
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed (ced, 520/1126), *el-Mukaddemât ve'l-mümehhedât*, Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, I-III, Beyrut, 1408/1988.
- İbn Teymiye, Takiyyüddîn b. Ahmed Abdülhalîm (728/1327), *Mecmûu fetâvâ*, I-XXXVII, yy, ty.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid (861/1456), *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-fikr, I-X, Beyrut, ty.
- Kal'acî, Revvâs, *Mevsûatü fihhi İbn Abbâs*, I-II, Mekke, ty.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdris (684/1285), *ez-Zahîra* (thk. Muhammed Haccî), Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, I-XIV, Beyrut, 1994.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, İlmî Yayınlar, Ankara, ty.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XX, Beyrut, 1985.
- Mâverdüfî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (450/1058), *el-Hâvi'l-kebir* (thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XVIII+Fihrist, Beyrut, 1414/1994.
- Mevdüdüfî, Ebû'l-A'lâ, *Te'fîmu'l-Kur'ân*, İnsan yayınları, İstanbul, 1991.
- Muhazîf, Muhammed b. Abdillâh, *Der'u'l-ukûbâti bi's-şübühât*, Matâbiu't-teqniyye, I-II, Riyad, 1414.
- Muttakî el-Hindî, Alâuddîn Ali b. Abdilmelik (975/1567) *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XVIII, Beyrut, 1413/1993 (Kenzü'l-ummâl).
- Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddîn b. Şeref, (676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (nşr. Muhammed Necîb el-Mutîfî), Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XXIII, Kahire, 1415/1995 (el-Mecmû').
- , *el-Minhâc şerhu Sahîhi'l-Müslim*, Dâru'l-ma'rife, I-XVIII+ Fihrist, Beyrut, 1419/1998 (el-Minhâc).
- Özel, Ahmet, "Harbî", *DİA*, XVI/112-114, İstanbul, 1997.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (606/1210), *et-Te'fsîru'l-kebir*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XXX, Beyrut, 1411/1990.
- Ruhaybânî, Mustafa Suyûtî (1243/1827), *Metâlibu üli'n-nühâ fî şerhi "Ğâyetü'l-müntehâ"*, I-VI, Beyrut, 1415/1994 (Metâlib).
- Sâbüni, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-beyân te'fsîru âyâtü'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*, Derseâdet, I-II, İstanbul, ty (Ravâiu'l-beyân).
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil (1182/1768), *Sübülü's-selâm şerhu Bülüği'l-merâm*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1960 (Sübülü's-selâm).

- Sâvî, Ahmed b. Muhammed (1241/1825), *Bulğatü's-sâlik li Akrabi'l-mesâlik* (eş-Şerhu's-sağîr'le birlikte), (nşr. Mustafa Kemal Vasfî), Dâru'l-maârif, I-IV, Kahire, ty ([Bulğatü's-sâlik](#)).
- Sâyis, Muhammed Ali, *Teşîru âyâtü'l-ahkâm*, Dâru İbn Kesîr/ Dâru'l-Kâdirî, I-IV, Dımaşk/beyrut, 1415/1994.
- Serkis, Yusuf İlyan, Mu'cemu'l-Matbuâtü'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe, Mısır, 1928.
- Sindî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn b. Abdi'l-Hâdî (911/1505), *Hâşîye* (Sünen-i Nesâî ile birlikte), Çağrı Yayınları, I-VIII, İstanbul, 1423/1992.
- "Sukût", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XXV/87-88.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b.Ebû Bekir (911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dâru'l-fikr, Beyrut, ty.
- el-Câmiu's-sağîr*, Dâru'l-fikr, I-II, Beyrut, 1401/1981.
- Süleyman Cemel (Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Acîlî eş-Şâfi-1204/1790-), *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-VIII, Beyrut, 1416/1996.
- Şâfiî (204/819), Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris, *el-Ümm* (nşr. Mahmûd Mataracı), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-IX, Beyrut, 1413/1993.
- Şâkiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, Suriye, 1368/1948.
- Şekerci, *Fıkıh Mezheplerine Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1999.
- Şelebî, Ahmed Şihâbüddîn (947/1540), *Hâşîye*, (Tebyînü'l-hakâik'le birlikte), el-Matbaatül-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1315.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali (1250/1834), *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'lâhbâr*, Dâru'l-hadîs, I-VIII, Kahire 1413/1993 ([Neylü'l-evtâr](#)).
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (977/1570), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-minhâc* (thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-VI, Beyrut, 1415/1994 ([Muğni'l-Muhtâc](#)).
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmiu'l-Beyân an te'vil'Kur'ân*, Dâru'l-fikr, I-XV, Beyrut, 1408/1988 ([Câmiu'l-Beyân](#)).
- "Tevbe", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XIV/131.
- Takiyyüddîn el-Hısnî, Ebû Bekir muhammed b. Abdilmü'min, (829/1425), *Kitâbu'l-kavâid* (thk. Cibrîl Muhammed el-Basîlî), Mektebetü'r-rüşd, I-II, Riyad, 1418/1997.
- Udeh, Abdulkadir (1954), *et-Teşriü'l-cinâi'l-İslâmî*, Müessesetü'r-risâle, I-II, Beyrut, 1415/1994.
- Uleyş, Muhammed b. Ahmed (1299/1882), *Minehu'l-celîl şerhu muhtasari Sıydi Halil*, Dâru'l-fikr, I-IX, Beyrut, 1409/1989 ([Minehu'l-celîl](#)).
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, I-IX, İstanbul, 1971.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm el-Fıkhu'l-İslâmî fı sevbihi'l-cedîd*, Dâru'l-Fikr, I-III, Dımaşk, 1968 ([el-Medhal](#)).
- Zeydân, Abdülkerîm, *el-Medhal Lidirâsetiş-Şerîati'l-İslâmîyye*, Bağdad, 1969 ([el-Medhal](#)).
- Mecmûatü bühûsi'l-fikhiyye*, Müessesetü'r-risâle, Bağdat, 1402/1982.
- Zeyleî, Fahrüddîn Osman b. Ali (743/1343), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik*, el-Matbaatül-Kübrâ el-Emîriyye, Bulak, 1315 ([Tebyînü'l-hakâik](#)).
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühü*, Dâru'l-fikr, I-IX, Dımaşk, 1989.